

BOJXONA AUDITIDA TASHQI IQTISODIY FAOLIYAT SUBYEKTLARINI TANLASHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Ulug'bek Islambekovich Nurmatov

katta o'qituvchi,

Bojxona qo'mitasi Bojxona instituti

Shukrullo Lutpullayev Kudratillayevich

katta o'qituvchi

Bojxona qo'mitasi Bojxona instituti,

Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya: *Mazkur maqolada milliy bojxona tizimida xavflarni boshqarish tizimi ma'lumotlariga tayangan holda tanlab tekshirishga asoslangan bojxona audit tizimi, shuningdek, bugungi kunda bojxona auditini qo'llashning afzalliklari, mazkur tizimni ishlash prinsiplari, turli manbalarda qanday talqin etilishi izohlab berilgan.*

Tayanch tushunchalar: *tashqi iqtisodiy faoliyat, bojxona audit, bojxona yuk deklaratsiyasi, Jahon bojxona tashkiloti, Kioto konvensiyasi, xavflarni boshqarish.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil "Bojxona ma'muriyatchiligini isloh etish va O'zbekiston Respublikasi davlat bojxona xizmati organlari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi PF-6005-son farmoni asosida bojxona organlari faoliyatida bojxona auditini amalda qo'llash belgilandi. Shuningdek, ushbu farmon ijrosini ta'minlash maqsadida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Bojxona auditini tashkil etish va o'tkazish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 2021 yil 25 fevraldagi 101-sonli qarori asosida xavflarni boshqarish tizimiga muvofiq tanlab tekshirishga asoslangan bojxona audit tizimi amaliyotda qo'llanila boshladi[1].

Bojxona audit tashkil etilishdan asosiy maqsad – eksport va import operatsiyalari asosida davlatlar chegarasidan o'tgan har qanday tovar va transport vositalarining tashqi iqtisodiy faoliyat tovar nomenklaturasidagi uyg'unlashgan kodlarga muvofiqligi, bojxona yuk deklaratsiyasida aks ettirilgan bojxona qiymati to'g'ri hamda haqqoniy hisoblanganligini aniqlash orqali tashqi tadbirkorlarning faoliyatini baholashdan iboratdir.

Bojxona audit tashkil etilishining asosiy sababi shundaki, bojxona organlari tadbirkorlik subyektlarining barchasini yoppasiga bojxona nazoratidan o'tkazish o'rniga ma'lum xavf mezonlari va indikatorlariga asoslangan holda halol tadbirkorlarning tovarlarini soddalashtirgan tartibda bojxona nazoratidan o'tkazishdir. Ayni paytda mazkur tartibga o'tishning zaruriyati shundan iborat bo'ladiki, avvalo tashqi savdo jarayonini soddalashtirish, mahsulotlarni bojxona nazoratidan o'tkazishni tezlashtirish va halol tadbirkorlarni rag'batlantirishdir[2].

Demak, mazkur tizimdan foydalanish ko'lamini kengaytirish ushbu masalada rivojlangan davlatlar tajribalarini o'rganish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Ushbu maqsadda, rivojlangan mamlakatlar tajribalarini o'rganish maqsadga muvofiq bo'lib, jahonning yetakchi rivojlangan mamlakatlar (Amerika Qo'shma Shtatlari, Kanada, G'arbiy Yevropa mamlakatlari, Yaponiya, Janubiy Koreya) amaliyotida tovarlarning erkin muomala(import)ga chiqarib yuborilgandan so'ng bojxona nazoratidan o'tkazish umumiy tovarlarning qariyb 90 foizini tashkil qilmoqda. Bu sohada ko'plab xorijlik olimlar Кудряйцев О. Е., Салаев В.В., Луневалар Э.П. izlanishlar olib borib nazariy qarashlarini bildirib o'tganlar. Mazkur qarashlarda ikki xil talqin mavjud bo'lib, bojxona auditi bojxona nazoratining bir shakli ekanligini yoki tovarlar erkin muomalaga chiqarib yuborilganidan so'ng o'tkaziladigan alohida kompleks chora-tadbirlar shakli sifatida ko'rsatib o'tilgan. Mazkur fikrlarning asosida bojxona auditining asosiy maqsadi – eksport va import operatsiyalari asosida davlatlar chegaralaridan o'tgan tovar va transport vositalarini xavf mezonlariga asoslangan tanlab tekshirish asosida aniqlangan bojxona yuk deklaratsiyasida aks ettirilgan bojxona qiymati to'g'ri hamda haqqoniy hisoblanganligini aniqlashdan iborat bo'ladi[3].

Aytish joizki, O'zbekiston Respublikasining ko'plab olimlari bojxona auditi va uni tashkil etish borasida ko'plab izlanishlar olib borilgan. Hususan, B.Q.Hamdamiyov, S.Aripov, J.Qodirov, Sh.Azizov, M.Karimjonova, Z.Makkamovlar ko'plab munozaralar yuritib bojxona auditi respublika tashqi savdo tovar aylanmasini yanada faollashtirish maqsadida TIF sub'ektlari manfaatlarini ichki va tashqi to'siqlardan himoya qilishni kuchaytirish, ularning faoliyatini yanada erkinlashtirish, xalqaro transport kommunikatsiyalarini rivojlantirish orqali eksport tovarlarini transportda tashish xarajatlarini kamaytirish, bojxona to'lovlaridan berilayotgan imtiyozlar monitoringini muntazam o'tkazilishini ta'minlash lozimligi yuzasidan fikrlar berib o'tganlar.

Zero, mamlakatlararo xalqaro integratsiya, globallashtirish jarayonlari tobora kuchayib borayotgan bir vaqtda yetakchi xorijiy davlatlar tajribalari va nufuzli xalqaro tashkilotlarning tavsiyalarida ko'rsatib o'tilgan ilg'or metodlarni keng joriy etish doimo muhim bo'lgan. Ushbu masalada O'zbekiston Respublikasi Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lish harakatlarini izchil amalga oshirayotgan paytda, tashkilotning 2014 yildagi "Savdo tartibotlarini soddalashtirish to'g'risida"gi bitimning 7.5-moddasida hamda Kioto konvensiyasining 6.6-standartida alohida izohlab o'tilgan.

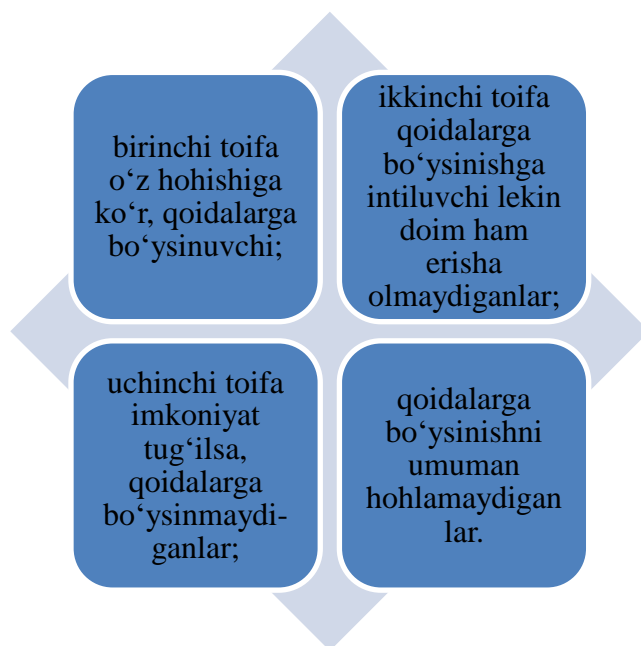
Shuningdek, Jahon bojxona tashkilotining 2018 yildagi "Bojxona auditi o'tkazish yuzasidan qo'llanma"da ham Bojxona auditini qo'llash orqali bojxona organlari o'zlarining mavjud kuch va vositalarini maqsadga yo'naltirilgan holda qo'llashlari oqibatida samaradorlikka erishishi va biznes yuritish subyektlari bilan do'stona munosabatga kirishishi, qonunlarga tadbirkorlarning itoatkorligini oshishi, savdoni rag'batlantirilishi kabi ijobiy natijalarga erishilishini ta'kidlab o'tgan.

Taktik jihatdan xavf mezonlari va indikatorlarini shakllantirishda quyidagi mezonlarga e'tibor qaratgan holda asoslanish tavsiya etiladi(1-rasm):

- import/eksport qiymatlari va hajmlari;
- import/eksport qilinadigan tovarlar turlari;
- import qiluvchi/eksport qiluvchi yoki tovarlarga nisbatan oldingi qoidabuzarliklar;
- birinchi marta import qiluvchi/eksport qiluvchi.

1-rasm. Xavf mezonlari.

Bojxona organlari o'z maqsadlarini tog'ri yo'naltirish uchun Tashqi iqtisodiy faoliyat(TIF) subyektlarini quyidagi to'rt toifaga ajratiladi[4](2-rasm):

2-rasm. TIF subyektlarining to'rt toifasi.

Yuqorida sanab o'tilgan xavf turlarining har qanday xavf darajasini oshirishi mumkin bo'lgan boshqa quyidagi omillarini baholash zarur(3-rasm):

- 1 • soliq organlari va boshqa bojxona bo'linmalaridan va har qanday boshqa davlat organidan olingan ma'lumotnomalar;
- 2 • bojxona to'lovlaridan qochish xavfi yuqoriligi;
- 3 • ustivor davlat dasturi yoki maxsus razvedka ma'lumotlari mavjudligi;
- 4 • savdoga asoslangan pul yuvish xavfi mavjudligi.

3-rasm. Xavf darajasini oshirishi mumkin bo'lgan omillari.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, bojxona auditini qo'llash asosida tovarlarni bojxona nazoratidan o'tkazish jarayonidan foydalanish bojxona tartibotlariga amal qilish ko'nikmalarini shakllantirishning eng samarali vositasi hisoblanadi. Bojxona nazorati jarayonida amalga oshirish mumkin bo'lmagan nazoratning boshqa turlari ya'ni buxgalteriya hujjatlaridagi ma'lumotlarning to'g'riligini tekshirish imkonini yaratadi.

Biroq, Jahon bojxona tashkilotining tavsiyalariga ko'ra:

- noqonuniy savdo qilish darajasi yuqori bo'lgan hamda naqd pul asosida tovarlarni sotib olish imkoniyati bo'lgan davlatlarda bojxona auditi yetarli darajada o'z samarasini bermaydi. Bunday davlatlarda bojxona nazoratining yagona amaliyotda to'g'ri qo'llash mumkin bo'lgan usuli bu – havfni boshqarish mezoniga asoslangan tovarlarni bojxona nazoratidan o'tkazish lozim:

- shuningdek, bojxona organlariga kerak bo'lgan muvofiqlik darajasini oshirishni davom ettirishi va norasmiy sektorda faoliyat yuritayotganlarni o'z tartiblarini bojxona tartib-taomiliga muvofiq rasmiylashtirishlari uchun imkoniyat va yordam berishni ta'minlashi lozim.

Shu bilan birga, "Jahon Bojxona Tashkilotining bojxona qiymati bo'yicha tavsiyalari"da quyidagi mazmundagi jumlar keltirib o'tiladi:

"Bojxona rasmiylashtiruv jarayonida bojxona xodimlari cheklangan hujjatlar ya'ni, invoys, yo'l yuk hujjatlari, kanosomentlar bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bojxona qiymatini samarali nazorat qilish uchun esa, bojxona rasmiylashtiruv jarayonida ko'rish imkoni bo'lmaydigan importyorning buxgalteriya qaydlari va boshqa ma'lumotlar aks ettirilgan hujjatlar talab qilinadi. Bojxona qiymatiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan boshqa to'lovlar bilan bog'liq hujjatlar, masalan, korxonaga agenti to'g'risida shartnoma yoki bir qismiga egalik to'g'risidagi shartnomalarni ham bojxona rasmiylashtiruv jarayonida ko'rish imkoni bo'lmaydi. Bojxona auditi jarayonida esa bunday cheklovlarning bo'lmasligi, bu shaklni bojxona qiymatini to'g'ri belgilanganligini nazorat qilishdagi mavjud bo'lgan yechimlarning eng optimali sifatida qaralishiga sabab bo'ladi".

Yuqorida keltirib o'tilgan fikrlardan shuni hulosa qilish mumkinki, tovarlarning erkin muomalaga chiqarib yuborilganidan so'ng o'tkaziladigan bojxona auditi jarayonida, tugallangan bojxona rejimi asosida chiqarib yuborilgan tovarlar bevosita ularni eksport va importini amalga oshirgan TIF qatnashchilarida bo'lmasligi, aksincha ular realizatsiya qilingan bo'lishiga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Shuningdek, bojxona auditi faqat bojxona rasmiylashtiruvidan o'tkazilgan tovarlarni tekshirish emas, balki deklarant yoki boshqa TIF qatnashchilari tomonidan bojxona rasmiylashtiruvidan o'tkazilgan deklaratsiya va boshqa tovarning tegishli hujjatlari, buxgalteriya hisobi-kitoblari va oldi-sotdi shartnomalari asosida audit qilishdan iborat ekanligi tushuniladi. Agarda, auditdan jarayonida aniqlik kiritilmasa, tomonlarga bojxona chegarasidan olib o'tilgan va chiqarib yuborilgan tovarlar bojxona auditing tekshiruv obyekti sifatida olinishi jiddiy tushunmovchilikka olib keladi.

Shu yo'sinda bugungi kundagi milliy qonunchiligimizda amalda mavjud bo'lgan ayrim normativ-hujjatlardagi qoidalarga xalqaro tashkilotlarning tavsiyalarini taqqoslasak, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 25-fevraldagi 101-son qarori asosida qabul qilingan "Bojxona auditini o'tkazish tartibi to'g'risida"gi Nizomning 61-bandi talablari asosida erkin muomalaga chiqarib yuborilgan tovarlardan namunalar yoki nusxalar olinishi nazarda tutilgan. Bu esa o'z navbatida xalqaro tashkilotlarning tavsiyalarini milliy qonunchiligimizda qo'llashda, bojxona auditi jarayonida audit obyektlarini va xavf mezonlarini tanlashga alohida e'tibor qaratish lozimligini anglatadi.

O'ylaymizki, yuqoridagi jahonning nufuzli xalqaro tashkilotlari va yetakchi davlatlarning ilg'or tajriba va tavsiyalarini o'rganish ular metodologiyasidagi yutuqlarni O'zbekistonda qo'llash bo'yicha imkoniyatlarni tahlil qilib, quyidagi mulohazalarni keltirishni joiz deb hisoblaymiz:

- birinchidan, bojxona auditiga tanlash jarayonida audit obyekti sifatida erkin muomalaga chiqarilgan tovarlar emas, balki tovarlar yuzasidan TIF ishtirokchilari tomonidan rasmiylashtirilgan hujjatlar tanlanishga alohida e'tibor qatatilishi oldinga qo'yilgan maqsadni to'g'ri yo'naltirilishiga va natijadorlikni oshishiga olib keladi;

- ikkinchidan, mamlakatimiz bilan o'zaro tashqi savdoga kirishuvchi mamlakatlarning soliq, bojxona va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlari bilan yanada uzviy hamkorlikni o'rnatish masalalarini jadallashtirish, o'z navbatida tezkor va ishonchli axborot almashinuvini yo'lga qo'yish orqali xavf yuqori bo'lgan TIF ishtirokchilarini to'g'ri tanlab olishga va mavjud kuch va vositalardan samarali foydalanishga erishiladi;

- uchinchidan, tovarlarni bojxona nazoratidan o'tkazishning bojxona auditi usulini qo'llash tovarlarni erkin muomalaga chiqarishdan so'ng naqd pul asosida erkin realizatsiyaga chiqib ketishi mumkin bo'lgan tovarlarga nisbatan qo'llamaslik, balki ularga nisbatan xavflarni qo'llash prinsiplariga asoslangan boshqa bojxona nazorati shakllarini qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi;

- to'rtinchidan, tugallanmagan bojxona rejimlarida ya'ni qayta ishlash bojxona rejimlarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavf mezonlarini ishlab chiqqan holda bojxona auditi asosida soddalashtirilgan bojxona nazorati turlarini qo'llash orqali iqtisodiyotni rivojlantirishni rag'batlantirish lozim bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. J.Qodirov, Sh.Azizov, M.Karimjonova, Z.Makkamov. Bojxona auditi asoslari/O'quv qo'llanma. -Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi Bojxona instituti; -T.: "LESSON PRESS" MCHJ, 2021.: 237 b.
2. O'zbekiston milliy axborot agentligi. <https://uza.uz/uz/posts/bojxona-auditi-16-09-2020>.
3. Internet ma'lumotlari: World customs organization. Guidelines for post-clearance audit. June. 2018. volume 1.https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/key-issues/revenue-package/pca_guidelines_vol1.pdf?la=en.
4. Internet ma'lumotlari: World customs organization. Monitoring Report on Post Clearance Audit. October. 2022.